

КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕЇ В УМОВАХ ДЕРЖАВОТВОРЧОГО ПРОЦЕСУ В УКРАЇНІ

CONCEPTUALIZATION OF THE NATIONAL IDEA IN THE CONDITIONS OF THE GOVERNMENT PROCESS IN UKRAINE

Костельнюк М.М.,

старший викладач кафедри соціології

Чорноморського національного університету імені Петра Могили

З'ясовано особливості інтерпретації дефініції «національна ідея» у науковому дискурсі. У статті національну ідею представлено як багатоаспектне, багатогранне поняття, що акумулює фундаментальні цінності й інтереси, які сприяють об'єднанню всіх чи більшості населення країни, незалежно від етнічної приналежності, соціального становища, і формує певний ідеал як мету розвитку нації. Визначено сутнісні характеристики української національної ідеї та проаналізовано її роль у процесі державотворення. Доведено, що національна ідея виконує низку функцій, а саме: етнонаціотворчу, інтегративну, ідентифікаційну, культурологічну, аксіологічну, державотворчу, методологічну, світоглядну, ідеологічну, прогностичну, мобілізаційну і модернізаційну. Охарактеризовано рівні буття національної ідеї (пізнавальний рівень, рівень політизованої свідомості, рівень буденної свідомості, рівень узагальнення).

Розглянуто проблеми та перспективи формування національної ідеї сучасної України. Акцентовано увагу на внутрішніх проблемах, що гальмують розвиток України й істотно перешкоджають формуванню її національної ідеї – поділ українського суспільства на відчужені групи – за рівнем самосвідомості, за релігійними конфесіями, політичними поглядами, ціннісними орієнтаціями, що зумовлюється насамперед перебуванням України протягом тривалого часу в складі інших держав, які проводили різну економічну, мовно-культурну, церковну політику щодо українського населення.

Сформульовано головні складники української національної ідеї (інтеграція та консолідація, розбудова громадянського суспільства, правова держава, суверенітет, соборність, державна, політична, економічна, культурна, духовна, моральна свобода, демократичні перетворення, «позитивний» розвиток, прогресивний поступ). Конкретизовано вимоги, яким має відповідати дієва національна ідея (транснаціональність, транссоціальність, транстериторіальність (однакова привабливість для абсолютної більшості населення країни, незважаючи на національність, соціальний статус і місце проживання), базування на системі національних цінностей і пріоритетів, історичному досвіді перемог і звершень).

Ключові слова: національна ідея, ідентичність, нація, ідея, українська національна ідея, ідеологія, цінності.

The peculiarities of the interpretation of the definition of “national idea” in scientific discourse are clarified. In the article, the national idea is presented as a multifaceted, many sided concept that accumulates fundamental values and interests that contribute to the unification of all or most of the population of a country, regardless of ethnicity, social status and forms a certain ideal as a goal of nation development. The essential characteristics of the Ukrainian national idea are determined and its role in the process of state formation is analyzed. It is proved that the national idea fulfills a number of functions, namely: ethno-national, integrative, identification, cultural, axiological, state-forming, methodological, worldview, ideological, prognostic, mobilizing and modernizing. The levels of being a national idea (cognitive level, level of politicized consciousness, level of everyday consciousness, level of generalization) are characterized.

The problems and prospects of forming the national idea of modern Ukraine are considered. Emphasis is placed on internal problems that hinder the development of Ukraine and significantly impede the formation of its national idea – the division of Ukrainian society into alienated groups – by the level of self-awareness, by religious denominations, political views, value orientations, which is due primarily to other times states that pursued different economic, linguistic, cultural, and church policies toward the Ukrainian population.

The main components of the Ukrainian national idea (integration and consolidation, civil society building, rule of law, sovereignty, catholicity, state, political, economic, cultural, spiritual, moral freedom, democratic transformations, “positive” development, progressive progress) are formulated. The requirements to which a valid national idea (transnationality, trans-sociality, trans-territoriality (equal attractiveness for the absolute majority of the population of the country, regardless of nationality, social status and place of residence), based on the system of national values and priorities, historical priority and accomplishments are specified.

Key words: national idea, identity, nation, idea, Ukrainian national idea, ideology, values.

Останнім часом у країні відбуваються певні зміни, які пов'язані з трансформацією основ економічної, політичної, культурної, соціальної та духовної сфер суспільного життя, що виступає причиною актуалізації дослідження питання концептуалізації національної ідеї в умовах державотворчого процесу в Україні.

До того ж відсутність усвідомленої мети і завдань суспільного розвитку, неоднозначність ціннісних орієнтацій у суспільстві, автономізація і конфлікт інтересів еліти і народу, ідеологічна невизначеність, домінування партикулярних інтересів над загальнонаціональними, внутрішні та зовнішні виклики для національної безпеки – все

це вимагає чіткого визначення теоретико-методологічних засад ідеології державотворення, базою якої мала би бути об'єднувальна національна ідея.

До пошуку національної ідеї підштовхує також і те, що поступове входження нашої країни до європейських та євроатлантичних структур потребує переосмислення власної ідентичності, визначення чітко окресленої системи економічних і соціальних та культурних національно-державних інтересів та орієнтацій.

Дослідження національної ідеї представлено доробком праць як вітчизняних, так і зарубіжних учених. Різні аспекти становлення і розвитку національної ідеї висвітлені у наукових роботах провідних науковців: В. Андрущенко, В. Бебика, С. Безклубенка, В. Горбатенка, І. Кресіної, М. Михальченка, Л. Нагорної, М. Поповича, В. Ребкала, Ю. Римаренка, Ф. Рудича, С. Телешуна. Однак, незважаючи на актуальність проблематики національної ідеї, її вивченню присвячено небагато досліджень, котрі системно враховують її особливості за сучасних умов державотворення, тому вона й досі не набула чіткої понятійної форми як певної теоретико-методологічної системи.

Практика національного державотворення на теренах пострадянського простору свідчить про те, що процес переходу від боротьби за незалежність до становлення й розвитку державності відбувається по-різному. Це визначається низкою як зовнішніх, так і внутрішніх факторів, головне місце серед котрих посідає своєчасність трансформації національної ідеї як мети та сенсу існування нації. Тому життєздатність національної держави великою мірою залежить від узгодженості процесів її формування й розвитку з основними процесами розвитку нації.

Сучасний етап українського державотворення супроводжується активними процесами української спільноти щодо поглибленого вивчення та розуміння власного призначення в суспільстві та світі в контексті національного інтересу, основи якого закладені в національній ідеї. Тому усвідомлення суспільством національної ідеї є необхідною умовою визначення ідеології та стратегії формування сучасної політичної нації для розбудови України як суверенної національної держави.

На жаль, натепер відсутня загальноприйнята методологічна модель, котра б узагальнювала та інтегрувала теоретичні напрацювання вчених стосовно категорії «національна ідея».

На переконання фахівців, національну ідею можна інтерпретувати як стратегічну мету національного прогресу, породження і виразник національної самосвідомості [2, с. 34]. На нашу думку, у цьому визначенні містяться два важливі складники національної ідеї. Перший полягає в тому, що національна ідея – це форма ментального осягання нацією свого психологічно-культурного змісту.

Другий – це форма ментального осягання корінних цінностей свого існування і цілей своєї діяльності, які з останніх випливають. Отже, національна ідея є сумою «національної самосвідомості» та «стратегічної мети національного прогресу».

Не можна не погодитися з думкою дослідників про те, що національна ідея логічно виводиться з національної мрії і являє собою концентровано оформлену під впливом національної еліти суть нації як певної людської спільноти та визначає її роль у світовому процесі [6, с. 16].

За своїм змістом національна ідея – це багатоаспектне, багатогранне поняття, що акумулює фундаментальні цінності й інтереси, які сприяють об'єднанню всіх чи більшості населення країни, незалежно від етнічної належності, соціального становища, і формує певний ідеал як мету розвитку нації. Будучи духовною категорією, однак, вона обов'язково містить у собі політичний складник і реалізується в програмних документах та практичній діяльності різних суб'єктів – політичних партій та їхніх лідерів, громадських організацій, рухів і насамперед держави. Саме держава володіє всією повнотою національного суверенітету і виступає головним механізмом втілення в життя національної ідеї.

Безперечно, національна ідея є рухливим та динамічним явищем, котре відбиває загальний інтерес та загальні потреби нації та уявлення представників нації про весь комплекс засобів, який потрібний для її сталого прогресивного функціонування та розвитку. При цьому зауважимо, що таким засобом може стати дієва та ефективна соціально-економічна управлінська система, котра має базуватися на певних соціальних підсистемах, а саме політичній, економічній, правовій та моральній. Світоглядна база вищезазначеної системи має концептуалізуватися через визначення головних національних цінностей та інтересів. Її чітке визначення дасть змогу запропонувати як суспільству, так і владі світоглядно-ціннісні основи з метою окреслення внутрішньої антикорупційної, економічної, соціальної, молодіжної, освітянської політики, охорони здоров'я, оборонної доктрини, основ національної безпеки, зовнішньої політики тощо. При цьому суспільство матиме можливість одержати систему критеріїв для оцінки ефективності діяльності всіх гілок державної влади з погляду захисту та реалізації національних інтересів.

Принагідно зауважимо, що національна ідея конкретизує національну мрію, екстраполюючи її у практичну площину розвитку певної нації та становлення її державності [1, с. 23]. На наше переконання, національна ідея є духовно-ціннісною основою державотворчого процесу, напрямом розвитку етнопонаціональної спільноти.

На думку вчених, національна ідея – це ціннісна категорія, феномен духовної культури, який

не варто обмежувати лише політичним її компонентом [7, с. 16]. Тому доречно стверджувати, що українська національна ідея має органічно поєднати в собі надбання національної духовної культури й елементи загальнолюдської політичної традиції. Національна ідея як матриця державотворення відображає реальну історію українського народу, розвивається одночасно з його формуванням, однак на більш високому рівні свого існування перетворюється на українську державницьку ідею, що віддзеркалює інтереси й почуття всіх народів, які становлять нині українську політичну націю. Отже, національна ідея становить проєкт розвитку саме політичної нації як поліетнічної спільноти, функціонування якої ґрунтується на демократичних принципах, культурному плюралізмі, захисті національних інтересів у різноманітних сферах.

У найзагальнішому вигляді рівнями буття національної ідеї є: пізнавальний рівень (гносеологічна конструкція, що відбиває погляди визначних представників суспільної думки на процеси націєстановлення, державотворення, на місце і роль націоналізму); рівень політизованої свідомості (політизована свідомість помічає в національній ідеї насамперед систему символів і вольовий імпульс, що виступає духовною основою національних рухів та національної самоідентифікації, стрижень національної ідеології, політичний проєкт майбутнього нації); рівень буденної свідомості (на якому національна ідея – це той ідеал суспільства, який вимальовується в суспільній свідомості нації і відбиває підсвідоме узагальнене уявлення про її місце в навколишньому світі); рівень узагальнення (національна ідея здебільшого виглядає як вихідна світоглядно-методологічна позиція у теоріях державотворення, національної безпеки, національного інтересу) [4, с. 30].

Аналізуючи сутність національної ідеї, визначимо низку її функцій, котрі відіграють важливу роль у процесі державотворення, а саме: етнонаціотворчу (визрівання у людській спільноті потреби у самоорганізації в окремий етнос); інтегративну (об'єднує соціальні та політичні групи суспільства, що є носіями різних, нерідко протилежних, інтересів навколо національного ідеалу та національних цінностей, забезпечуючи консолідацію спільноти, її організацію та самоорганізацію. Національна ідея інтегрує також еліту та народні маси, згладжує суперечності між ними, сприяє узгодженню їхніх інтересів, змушує їх підпорядковувати свої зусилля досягненню загальнонаціональної мети); ідентифікаційну (сприяє самовизначенню й самоусвідомленню окремих народів та їхніх представників); культурологічну (з народної культури формує загальнонаціональну культуру); аксіологічну (орієнтація на певні цінності, що впливають на свідомість спільноти); державотворчу (усвідом-

лення необхідності створення політичних інституцій та їх функціонування, обґрунтовує суверенітет нації над певною територією, визначає взаємини між владою і народом, легітимізуючи цю владу в суспільстві); методологічну (осмислення спільнотою та її членами навколишнього світу і визначення у ньому місця власної нації); світоглядну (національна ідея є синтезом теоретичного знання і віри й ґрунтується на системі національних цінностей); ідеологічну (в ідеології ідея нації трансформується в політичну доктрину, що стає програмою національного розвитку); прогностичну (дає змогу на основі національного ідеалу передбачати процеси розвитку суспільства, нації) [8, с. 61].

Національна ідея також виконує мобілізаційну і модернізаційну функції, між якими є тісний зв'язок. В умовах руйнування соціальної структури саме нація як найстійкіша форма єдності великої групи людей становить неодмінну передумову консолідації та мобілізації суспільства задля виходу із системної кризи. Національна ідея у контексті цих процесів виступає одним із чинників мобілізації суспільства в процесах його модернізації та якісних трансформацій за умови, що ця ідея адекватно відображає світові процеси і місце в них своєї нації.

Національна ідея є важливим чинником стабілізації міжнародних відносин. Формуючи на основі національної та культурної ідентичності власну міжнародну ідентичність, нація реально визначає місце, статус та роль власної держави в системі міжнародних відносин, сприяє підтриманню балансу сил та створенню ефективних механізмів забезпечення міжнародної безпеки, що загалом стабілізує міжнародну систему.

У контексті розгляду цього питання варто визначити параметри національної ідеї у відповідності до її функцій: усвідомлення своєї загальнонаціональної самоідентифікації – національна ідея закріплюється як синонім патріотичної ідеї і закріплюється в масовій психології; обґрунтування призначення і значимості буття нації; конструювання свого національного ідеалу, що зв'язує воедино минулу, теперішню часову і майбутню нації [5, с. 154].

Отже, під дефініцією «національна ідея» будемо розуміти знання про глибинну сутність та призначення свого народу, яке на рівні індивідуальної та соціальної психології трансформується у національний світогляд, який в політичній ідеології набуває рис конкретної програми політичної діяльності з чітко окресленим національним ідеалом, навколо якого еліта та народні маси консолідуються в націю, що забезпечує її стабільний і поступальний розвиток.

Необхідно наголосити на тому, що в Україні немає суспільного консенсусу стосовно стратегічних орієнтирів розвитку нації і держави, не визна-

чені базові цінності українського соціуму. Для багатьох громадян України національна ідея, розбудова держави, політичної нації є надто абстрактними поняттями, не пов'язаними з їхніми повсякденними потребами. Серед внутрішніх проблем, що гальмують розвиток України й істотно перешкоджають формуванню її ідеї, насамперед слід виділити поділ українського суспільства на відчужені групи – за рівнем самосвідомості, за релігійними конфесіями, політичними поглядами, ціннісними орієнтаціями, що зумовлюється насамперед перебуванням України протягом тривалого часу в складі інших держав, які проводили різну економічну, мовно-культурну, церковну політику щодо українського населення. Крім того, проблеми перехідного періоду до ринкових відносин, глибока системна криза призвели до безпрецедентного соціального розшарування населення за рівнем прибутків, внаслідок чого більшість людей перебуває за межею бідності. Розшароване матеріально, психологічно українське суспільство нині є не готовим до глибинного розуміння і вирішення питання національної ідеї.

Нагальною постає потреба наповнення національної ідеї новим ідеологічним змістом, який відповідав би цивілізаційним, науковим, інформаційним процесам нового тисячоліття. На нашу думку, для цього потрібно: по-перше, гармонізувати її внутрішню структуру, поступово висуваючи на головні ролі економічний та духовно-культурний складники; по-друге, підвищити її прогнозний потенціал – задати країні напрям оптимального розвитку нині та на стратегічну перспективу; по-третє, налагодити партнерські стосунки влади з народом.

В умовах несформованості громадянського суспільства, коли дієвих громадських організацій в Україні є небагато, а їх вплив на громадську думку мінімальний, проблематичним є формування національної ідеї «знизу», так само як не матиме успіху і спроба конструювання її «зверху» без участі громадськості [2, с. 46]. Таким чином, національна ідея має бути спільним проєктом влади і суспільства. Така стратегія може утвердитися в суспільстві лише внаслідок широкої політичної угоди між усіма головними політичними силами країни. На сучасному етапі розробка та втілення національної ідеї має здійснюватись у такій формі, яка б відповідала інтересам більшості населення і теперішньому етапу історичного розвитку України. Потрібно виробити сучасну наукову систему ідей, принципів і концептуальних підходів до формулювання української національної ідеї.

Виходячи з того, що національна ідея, незважаючи на всі її трансформації, ототожнюється з ідеалом, що вказує спільний напрям і мету поступу суспільства, визначається цінностями, які поділяє більшість народу, саме система погоджених базових цінностей має стати однією з передумов ста-

новлення національної ідеї України на сучасному етапі [3, с. 15]. У поліетнічній, багатоконфесійній, соціально розрізненій країні, якою є нині Україна, потрібно знайти таку систему цінностей, яка була би сприйнята та підтримана всіма суспільними групами. Базові цінності українського суспільства мають визначатися шляхом гармонійного узгодження загальнолюдських та українських національних цінностей із цінностями та інтересами соціальних та етнічних груп суспільства. Ідея сучасної національної держави має базуватися на патріотизмі, тобто свідомому розумінні всіма громадянами України власної належності до української національної спільноти, на повазі до її історичних та духовних цінностей.

Головними складниками української національної ідеї мають бути ідеї: інтеграції та консолідації; розбудови громадянського суспільства; правової держави; суверенітету; соборності; державної, політичної, економічної, культурної, духовної, моральної свободи; демократичних перетворень; «позитивного» розвитку, прогресивного поступу.

Дієва національна ідея має відповідати низці вимог: бути транснаціональною, транссоціальною та транс територіальною (однаково привабливою для абсолютної більшості населення країни, незважаючи на національність, соціальний статус і місце проживання); має базуватися на системі національних цінностей і пріоритетів, історичному досвіді перемог і звершень, а не поразок та національного приниження; мусить відповідати духовним і матеріальним інтересам сучасного суспільства.

Ми переконані в тому, що стрижнем національної ідеї в Україні мусить стати стратегічна мета, що має трансформаційний характер, а отже, змінюватися залежно від розвитку суспільних відносин і від обставин, в яких розвивається країна. На нинішньому етапі розвитку України такою стратегічною метою має стати подолання бідності в країні і створення гідних умов життя громадян. Відповідно, механізмом досягнення стратегічної мети має бути сильна держава з модернізованою, ефективною системою державного управління, яка у тандемі з громадянським суспільством здатна реагувати на виклики сучасності, здійснювати цілеспрямований та регульовальний вплив на стан і розвиток суспільства, на поведінку і діяльність громадян задля досягнення цілей суспільного розвитку та реалізації функцій держави у подоланні майнової диференціації і підвищення рівня життя українців.

Відповідно, розвиток та осягнення національної ідеї у вітчизняному соціокультурному просторі потребує підвищення рівня національної самосвідомості народу, її прояву у державно-політичній діяльності, повсякденних поведінкових практиках. Національна ідея, своєю чергою, має бути підґрунтям існування національної свідомості та самосвідомості, духовним стрижнем державотворення.

Реалізація української національної ідеї потребує відповідної цілеспрямованої діяльності, а також створення належних умов та механізмів. Роль лідера в реалізації української національної ідеї має відіграти українська політична еліта, яка консолідується на основі принципів української національної ідеї. Діяльність еліти має передбачати артикуляцію та промоцію (просування, рекламування) української ідеї в суспільстві через засоби масової інформації, Інтернет, елітарну та масову культуру, що дасть змогу пояснити населенню України зміст та особливості української національної ідеї на сучасному етапі її розвитку.

Отже, національна ідея виступає складним соціально-культурним, політичним феноменом, що слугує консолідації нації для найефективнішої реалізації завдань українського національного відродження, яке має комплексний характер

і є цілісним процесом становлення й розвитку власної національної державності, пробудження національної самосвідомості і гідності, розвитку національної культури й мови, утвердження економічної незалежності.

Питання формування національної ідеї безпосередньо пов'язане з проблемою сталого суспільного розвитку та з формуванням у суспільстві системи внутрішніх (світоглядно-ціннісних) і зовнішніх (нормативно-правових) регуляторів, які характеризують суспільні відносини та тип суспільної свідомості. Національна ідея має бути ідеологічною основою для формування стратегії суспільного розвитку, згідно з якою визначається характер державно-владних відносин, взаємодії органів державної влади та інститутів громадянського суспільства, ведеться діалог і будуються партнерські та публічні відносини між інститутами громадянського суспільства та державою.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Безклубенко С. Національна ідея, державна доктрина, національний дух: до визначення понять. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень НАН України* : наук. журн. 2018. Вип. 6. Київ, С. 21–26.
2. Кресіна І. Українська національна свідомість і сучасні політичні процеси: (Етнополітологічний аналіз) : монографія. Київ : Вища шк., 1998. 392 с.
3. Михальченко М. Національна ідея як регулятивна сила в загальнонаціональному та регіональному масштабах. *Регіональні версії української національної ідеї: спільне та відмінне* : зб. статей. Київ, 2005. С. 9–35.
4. Нагорна Л. Поняття «національна ідентичність» і «національна ідея» в українському термінологічному просторі. *Політичний менеджмент*. 2015. № 2. С. 14–31.
5. Попович М. Національна ідея і соціальні трансформації в Україні. Київ : Укр. Центр духовн. культури, 2005. 328 с.
6. Токар Л. Національна ідея в самопізнанні й самотворенні народу. *Урядовий кур'єр*. 2002. 7 листопада. С. 16–17.
7. Фартушний А. Національна ідея як динамічна система духовних вартостей. *Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку*. Львів : Інститут народознавства НАН України. 2009. Вип. 1. С. 13–17.
8. Шкляр Л. Інтеграційний потенціал національної ідеї в поліетнічному просторі України. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень НАН України*. 2017. Вип. 12. Київ. С. 60–62.